

JAN OOSTERHOLT

Internationale neerlandistiek en de onbegrensde mogelijkheden van het receptie-onderzoek

Tamelijk geruisloos heeft *Neerlandica Extra Muros* een verandering van naam ondergaan. Sinds februari 2008 verschijnt het tijdschrift onder de titel *Internationale Neerlandistiek*. In een begeleidend redactioneel heet het dat het periodiek 'een platform (...) voor de grensoverschrijdende neerlandistiek' wil zijn. De oude naam dekte niet langer de lading omdat de scheiding tussen de intra- en extramurale neerlandistiek grotendeels zou zijn verdwenen. Overal op de wereld wordt 'steeds meer oorspronkelijk en waardevol wetenschappelijk onderzoek verricht op het brede gebied van de neerlandistiek en is men zich "intra" bewust geworden van de geheel eigen expertise die er "extra" ten aanzien van veel deelaspecten van de neerlandistiek te vinden is' (2008: 2). Het redactioneel is een zelfbewust statement van een tijdschrift dat de status van een mededelingenblad voor in het buitenland pionierende neerlandici al sinds jaren ontgroeid was.

In een tijd waarin de roep om internationalisering in de academische wereld alomtegenwoordig is, is het de moeite waard om na te gaan wat de meerwaarde is van zo'n 'internationale neerlandistiek'. Voor wat betreft de literatuurwetenschap lag (en ligt?) de bijdrage van de extramurale neerlandistiek vooral op het terrein van het onderzoek naar (de praktijk van het) vertalen en – in het verlengde daarvan – naar de receptie van Nederlandse en Vlaamse auteurs in het buitenland. Het aantal publicaties op dit gebied is indrukwekkend, zoals eenieder zal merken die de moeite neemt de onvolprezen *BNTL* hierop na te slaan. Onder de auteurs vindt men niet alleen neerlandici (extra- én intramuraal), maar ook vertaalwetenschappers en specialisten op het terrein van de moderne vreemde talen. Nieuw is wellicht dat deze onderzoekers meer dan vroeger samenwerken, zoals bijvoorbeeld blijkt uit de bundel *Object: Nederlandse literatuur in het buitenland. Methode: onbekend*, een zeer diverse verzameling bijdragen aan een Gronings symposium (2004), waar de receptie van literatuur uit het Nederlandse taalgebied centraal stond. De ondertitel van voornoemde bundel lijkt exemplarisch voor een groeiende behoefte aan een theoretische en methodologische schraging van dit type onderzoek.

Met deze poging tot bezinning op de methodische grondslag van receptie-onderzoek kwam het Groningse symposium tegemoet aan de in het *TNLT*-nummer over 'Toekomstperspectieven in de studie van de Nederlandse letterkunde' geformuleerde roep om iets te doen aan het binnen de neerlandistiek heersende 'theoretisch defect'. Sindsdien lijkt er overigens sprake van een trendbreuk als men afgaat op een reeks van congressen – van 'Achter de verhalen' tot 'Cross over' – waar neerlandici uitgedaagd werden tot reflectie over de toekomst van het vak. Expliciet werd bij deze congressen gekozen voor een bezinning op mogelijke theoretische invalshoeken. Of het daarbij ook werkelijk tot een vruchtbare gedachtwisseling is gekomen, staat overigens nog te bezien. Daarvoor blijft de neerlandistiek misschien teveel een discipline van specialisten die proberen door middel van nijver archiefonderzoek witte plekken in het landschap van de Ne-

derlandse literatuur(geschiedenis) in kaart te brengen. Deze pseudo-cartografische vorm van landjepik lijkt de discussie met vakgenoten nogal eens in de weg te staan, bevreesd als de modale onderzoeker is voor een verlies aan exclusiviteit van zijn onderzoek.

Een niet onbelangrijke oorzaak van dit probleem lijkt mij de (relatieve) kleinschaligheid van de (intramurale) neerlandistiek. Deze op zich betreuwenswaardige situatie zal in de nabije toekomst niet zo snel veranderen, gelet op de moeite die het neerlandici en meer in het algemeen literatuurwetenschappers kost om subsidie te krijgen voor onderzoeksvorstellen. Schaalvergroting zal dan ook eerder gezocht moeten worden in een internationaal kader en wat dit betreft is het groeiende zelfbewustzijn van de extramurale neerlandistiek alleen maar toe te juichen. Een internationale neerlandistiek zou inderdaad wel eens geschikter kunnen zijn als platform voor grensoverschrijdende neerlandistiek (en daarbij hoeft men overigens niet alleen aan lands- of taalgrenzen te denken). Juist door een bezinning op theoretische kwesties, een traditie waarmee extramurale neerlandici vaak beter vertrouwd zijn omdat zij functioneren in een meer 'theoriefreudig' academisch klimaat, zal de dialoog met niet-neerlandistische literatuur- en cultuurwetenschappers makkelijker tot stand komen. Onderzoek naar Nederlandse literatuur zou vaker de vorm aan moeten nemen van een *case study* die ter adstructie dient van een vraagstuk dat de grenzen van de neerlandistiek overschrijdt.

Ik keer na deze korte overweging terug naar de meer specifieke discussie over de te verkiezen methode voor receptie-onderzoek. De auteurs van de al gememooreerde congresbundel *Nederlandse literatuur in het buitenland* hebben bij hun zoektocht naar een bruikbaar onderzoekskader het oor vooral te luisteren gelegd bij de grondleggers van de institutionele cultuurbenadering. Waar het gaat om de institutionele richting, maken receptie-onderzoekers al sinds jaar en dag gebruik van de polysysteemtheorie van Even-Zohar. De neerlandici lijken wat dit betreft in de voetsporen te zijn getreden van de vertaalwetenschappers. In het vervolg van deze bijdrage wil ik laten zien dat de inbreng van neerlandici in het receptie-onderzoek zich niet hoeft te beperken tot de rol van Nederlandse literatuur in buitenlandse systemen. Met name ook de extramurale neerlandici kunnen vanuit hun specifieke expertise evenzeer een rol spelen in het onderzoek naar de plaats van buitenlandse literatuur in het Nederlands(talige) systeem. En wat misschien nog belangrijker is: men hoeft zich hierbij niet te beperken tot vertalingen. Laat mij dit verhelderen door kort in te gaan op een specifiek receptievoorbeeld: de sporen van Goethe-lectuur in het werk van de negentiende-eeuwse cultuurpaus E.J. Potgieter.

Even-Zohars polysysteemtheorie is deels voortgekomen uit diens verbazing over het ontbreken van een meer systematische benadering van de invloeden die auteurs ondergaan van buitenlandse collega's. De beladen term 'invloed' treft men bij Even-Zohar overigens maar zelden aan: hij bezigt meer neutrale termen als 'transfer' en 'litteraire interferentie'. Even-Zohars 'Laws of Literary Interference' (Even-Zohar 1990: 53-72) lenen zich uitstekend voor een hypothetisch vertrekpunt van onderzoek naar transfers tussen literaturen. Interessant is bijvoorbeeld Even-Zohars onderscheid tussen enerzijds autonome, gevestigde en anderzijds afhankelijke, niet-geëtableerde literaturen. Weliswaar ontlene ook de gevestigde literaturen, hét voorbeeld is uiteraard de Franse, zo nu en dan iets aan een andere

literatuur, maar zij zijn voor hun voortbestaan niet afhankelijk van die interferentie. De niet-geëtableerde literaturen daarentegen hebben *transfers* nodig om te overleven. Dat kan zijn omdat het een literatuur in wording betreft, maar ook kan het gaan om een al wat oudere literatuur die een crisis doormaakt.

Nemen we de Nederlandse literatuur van de negentiende eeuw als voorbeeld, dan lijkt hier omstreeks 1830 de interferentie met andere literaturen flink toe te nemen, zeker wanneer we kijken naar de ontwikkelingen in het centrum van het literaire systeem. Toonaangevende critici breken met het sinds 1800 licht xenofobe discours, waarbij vreemde invloeden als fnuikend voor het nationale karakter werden beschouwd. Auteurs als Potgieter en Bakhuizen van den Brink pleiten voor de studie van buitenlandse literatuur, al was het maar om zo tot een objectievere inschatting van de toestand van de eigen letteren te komen. Op het eerste gezicht lijkt het evident dat men hier te maken heeft met een al gevestigde literatuur die in de zeventiende eeuw een gouden tijdperk heeft meegemaakt en die blijkbaar in een crisissituatie terecht is gekomen. Voor de poëzie lijkt dit zeker op te gaan en in mindere mate ook voor de toneelliteratuur, maar voor het literaire proza ligt de zaak anders. Hier gaat het om een traditie die nog maar net in de startblokken lijkt te staan. Bij de opmars van het genre naar het centrum van het literaire systeem oriënteren auteurs en critici zich bijna uitsluitend op het buitenland, als men even afziet van de wat plichtmatige reverences in de richting van de dames Wolff en Deken. Een geschiedenis van het Nederlandse proza die de Scottomanie en de aan Sterne, Jean Paul en Dickens schatplichtige humorcultus links laat liggen, lijkt slechts denkbaar vanuit een wel zeer bekrompen nationalistisch perspectief. In Even-Zohars termen hebben we voor wat betreft de geschiedenis van het Nederlandse proza in de 19^e eeuw te maken met een interferentie die optreedt omdat een literair systeem, hier het Nederlandse, 'items' (in dit geval modellen voor literair proza) nodig heeft die het zelf niet of bijna niet kan leveren.

Zo'n model voor literair proza vond E.J. Potgieter in het werk van Goethe. De auteur van *Werther*, *Faust*, maar vooral ook van de kunstenaarsroman *Wilhelm Meister* is onmiskenbaar aanwezig in Potgieters *Albert*, een novelle die hij in 1841 in het mengelwerk van *De Gids* publiceerde. De titelfiguur en protagonist is een Goetheaan in hart en nieren. Albert is een hartstochtelijk dichter die zijn oog heeft laten vallen op het burgermeisje Henriette. Deze met een, althans volgens de verteller, gezonde behaagzucht begiftigde beauté beantwoordt weliswaar de liefde van Albert, maar plaagt hem ook graag door in te gaan op de avances van een paar kapers op de kust. Onder hen bevindt zich Harmen van Uphoeve, een pseudo-aristocratische versie van Jan Salie, die de binnen het van oorsprong Duitse genre van de kunstenaarsroman bijna obligate rol van filister toegemeten krijgt. Aan het eind van de novelle wijst Henriette het huwelijksaanzoek van deze jonkheer af en bekent Albert haar liefde. De lezer heeft de personages dan bladzijden lang gevolgd bij hun pleziertocht op de bevroren wateren van Amsterdam en heeft samen met hen verpoosd in de aan de oever van de Amstel gelegen uitspanning 't Kalfje', alwaar Albert zijn ergernissen over het Hollandse leven anno 1841 spuit.

De novelle inspireerde Potgieters kompaan Bakhuizen van den Brink tot zijn programmatische essay 'Personeel en profaan', dat als ondertitel 'Brieven aan Albert' meekreeg. Bakhuizen ontmaskert Albert hier zonder enige scrupule als een *alter ego* van Potgieter en hij stelt hem al meteen de vraag: 'Hebt ge den raad van

Goethe willen volgen, om u zelve voor te stellen, ten einde te vormen en te beheerschen, wat in u leefde en woelde?’ (Bakhuizen van den Brink 1841: 270). Een interessante observatie, omdat we hier mogelijk stuiten op een meer impliciete Goethe-receptie: Potgieter lijkt zich in een tekst als *Albert* inderdaad te hebben laten inspireren door de vertelsituatie, die typerend is voor bijvoorbeeld de Wilhelm Meister-romans. Net als in veel van zijn gedichten kiest Potgieter ook in zijn proza zelden de ik-vorm. Hij projecteert zijn gevoelsleven op een *alter ego* en probeert het zo enigszins in bedwang te houden, in zijn eigen termen: te objectiveren (een term die hij overigens ontleent aan Goethe). De personages geven zich bij voortdurend over aan gevoelsrupties en daarbij gaat het in veel gevallen om esthetische bespiegelingen. Een groot deel van Potgieters oeuvre kan men vanuit dit perspectief lezen als kunstenaarsfictie, al is de genretoeschrijving niet altijd zo evident als bij *Albert*.

Goethe is in *Albert* ook op een meer expliciete wijze aanwezig. Het wemelt in de novelle van citaten (overigens steeds in onvertaalde vorm), tot aan de laatste bladzijde toe: Albert heeft zich aan het slot van het verhaal namelijk verzoend met zijn omgeving, gelukkig als hij is in het vooruitzicht met Henriette te kunnen trouwen. Maar zij zal hem, aldus de verteller, moeten delen met ‘de kunst’, Alberts andere liefde. De domestieke idylle aan het slot van *Albert*, de allusie op de huiselijke dichtkunst van de school van Tollens moge duidelijk zijn, zal in het geval van Albert en Henriette dan ook van korte duur zijn. Een geest als die van Albert,

zoo min over zich zelve, als over zijnen tijd voldaan, ziet geen’ laster, maar lof in het woord van Goethe:

Ohne Umschweife

Begreife,

Was dich mit der Welt entzweyt:

Nicht will sie Gemüth, will Höflichkeit! (Potgieter z.j.: 107)

Potgieters nationalistische inslag weerhoudt hem er in de slotzin van zijn novelle niet van een buitenlandse auteur te hulp te roepen om met diens woorden zijn Hollandse tijdgenoten de weg te wijzen uit de geestdodende malaise, waarin zij volgens Potgieter verkeren. Die tijdgenoten had hij in *Albert* al eerder gegispst om hun bevooroordeelde afwijzing van de ‘Jupiter des Verstands’ (Potgieter z.j.: 94). Goethe kon er zelf immers weinig aan doen dat hij door sommige land- en tijdgenoten tot orakel werd verheven. Goethes vermeende ‘ongeloof’ meent Potgieter te kunnen weerleggen met een verwijzing naar diens ‘Bekenntnisse einer schönen Seele’, een tekst die beter bekend is als het zesde boek uit *Wilhelm Meisters Lehrjahre*. Dat Goethe de maatschappij van zijn tijd als onchristelijk schilderde, had volgens Potgieter meer met die samenleving dan met hem te maken. In *Albert* verzucht de verteller:

Al wat ik wilde, dat wij van den Dichter zouden leeren, was kunst, zin voor het schoone, heerschappij over den vorm, waarheid van voorstelling! Al wat ik van hem las, gaf mij de overtuiging, dat hij ook van ons individualiteit in onze ontwikkeling zou hebben geëischt. (Potgieter z.j.: 97)

Het zijn zinnen waarin de typering van Goethes werk en het programma van *De Gids* gebroederlijk naast elkaar staan.

Potgieter is het voorbeeld van een auteur in wiens werk het wemelt van verwijzingen (citatens, allusies en wat dies meer zij) naar het werk van andere, meestal buitenlandse schrijvers. Hoe nationalistisch zijn boodschap ook moge zijn, als literator is Potgieter deel van ‘La république mondiale des lettres’. Zijn oeuvre laat zien dat het Nederlandse literaire systeem allerminst gesloten was. Een ‘internationale neerlandistiek’, of deze nu van intra- of extramurale herkomst is, doet er goed aan literaire interferentie een structurele plaats te geven in de literatuurgeschiedschrijving. Potgieters Goethe-receptie maakt duidelijk dat men zich bij onderzoek naar literaire import niet tot vertalingen dient te beperken.

Bibliografie

- Bakhuizen van den Brink 1841 – R.C. Bakhuizen van den Brink: ‘Personeel en profaan (Brieven aan Albert)’. In: *De Gids* 5 (1841) 11, p. 269-278, 400-404 en 449-465.
- Broomans e.a. 2006 – Petra Broomans e.a. (red.): *Object: Nederlandse literatuur in het buitenland. Methode onbekend*. Groningen, 2006.
- Van Dalen-Oskam e.a. 2004 – Karina van Dalen-Oskam e.a. (red.): *Toekomstperspectieven in de studie van de Nederlandse letterkunde*, themanummer van *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 120 (2004) 4.
- Even-Zohar 1990 – Itamar Even-Zohar: ‘Polysystem Theory’. In: *Poetics Today* 11 (1990) 1, 9-96.
- Internationale Neerlandistiek* 2008 – ‘Van Neerlandica extra muros naar Internationale neerlandistiek (redactioneel)’. In: *Internationale Neerlandistiek* 46 (2008) 1, p. 2.
- Potgieter z.j. – E.J. Potgieter: *Albert*, ed. G. Engels. Zwolle, [z.j.].

Adres van de auteur

Universit  Charles-de-Gaulle Lille 3
 UFR Etudes Germaniques, Section de Néerlandais
 BP 60149
 F-59653 Villeneuve d’Ascq Cedex
 France
 jan.oosterholt@univ-lille3.fr